

Хаустов В.К., канд. техн. наук
Інститут економічного прогнозування НАН України

РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Викладено результати критичного аналізу і позиція автора щодо основних дискусійних питань, пов'язаних з регулюванням відносин власності на об'єкти інноваційної діяльності, зокрема: визначення прав власності на об'єкти інтелектуальної власності, створення яких фінансувалося за рахунок бюджетних коштів СРСР і України; перерозподіл прав на результати інноваційної діяльності внаслідок приватизації та корпоратизації; невідповідність захисту прав на окремі об'єкти промислової власності через деклараційні патенти міжнародним нормам; доцільність існування законодавчих норм стосовно службових винаходів тощо.

Перехід України до інноваційної моделі розвитку є неможливим без створення ефективного механізму функціонування ринку продуктів інтелектуальної праці як об'єктів інноваційної діяльності. Незважаючи на започатковані зусилля щодо розвитку ринкових відносин у вітчизняній економіці, їхній слабкий вплив на інноваційну активність збережеться до того моменту, коли почне діяти внутрішня мотивація до нарощування випуску конкурентоспроможної продукції і структурних змін виробництва, адекватних ринковому попиту. Необхідною передумовою становлення таких ринкових відносин є розв'язання питання права власності на об'єкти інтелектуальної власності, завершення формування організаційно-правової бази власне ринку об'єктів інноваційної діяльності і відповідної інфраструктури, включаючи вдосконалення системи захисту інтелектуальної власності. Адже недосконалість національного законодавства у сфері інтелектуальної власності та інноваційної діяльності проявляється у практичному застосуванні його основних норм.

Зазначені питання широко обговорюються науковцями і представниками органів державної влади, на які покладено функції регулювання прав на об'єкти інтелектуальної власності [1–24] та активізацію інноваційних процесів. Проте, на нашу думку, недостатньо уваги приділяється аналізу і систематизації чинників, які гальмують розвиток ринкових відносин суб'єктів інноваційної діяльності.

Зважаючи на це, у даній роботі проаналізовано основні проблемні питання, пов'язані з регулюванням відносин власності на об'єкти інноваційної діяльності, зокрема: визначення прав власності на об'єкти інтелектуальної власності, створення яких фінансувалося за рахунок бюджетних коштів СРСР і України; перерозподіл прав на результати інноваційної діяльності внаслідок приватизації та корпоратизації; невідповідність захисту прав на окремі об'єкти промислової власності через деклараційні патенти міжнародним нормам; відсутність дієвих бар'єрів на шляху витоку об'єктів інтелектуальної власності за кордон; доцільність існування законодавчих норм стосовно службових винаходів тощо.

Визнаним є положення, що сучасний ринок об'єктів інтелектуальної власності є достатньо динамічним як в економічно розвинених країнах, так і у світовій економіці в цілому. Винахідницька активність національних заявників будь-якої держави свідчить про рівень її науково-технічного і технологічного потенціалу, є індикатором її технологічної конкурентоспроможності, інноваційної перспективності та інвестиційної привабливості [див. 12, с. 30].

За оцінками, чисельність вчених-винахідників у науково-технічній сфері в Україні на початку нового тисячоліття становила близько 13 % від рівня початку 90-х років минулого століття. Кількість винаходів у розрахунку на 100 тис. чоловік населення, яка у 1990 р. в Україні складала 35,2 (у Франції – 16,1, у США – 19,1, у ФРН – 27, у Японії – 40,7) вже до 1997 р. зменшилась у 10 разів. Це відкинуло країну на 10 років назад і поставило її за цим показником до кола найменш технологічно розвинених, у той час як у розвинених країнах цей показник збільшився в 1,2–1,4 раза [див. 5, с. 13].

Аналіз даних офіційної статистики не дозволяє говорити про позитивну динаміку показників винахідницької діяльності в Україні в останні роки. Так, за даними Державного департаменту інтелектуальної власності України, станом на 01.07.2003 р. всього зареєстровано 101493 охоронних документи: 59259 – на винаходи; 1885 – на корисні моделі; 7540 – на промислові зразки; 32809 – на знаки для товарів і послуг.

Хоча у 2002 р. кількість заявок на винаходи від національних заявників зросла на 19 % порівняно з попереднім роком, проте при цьому кількість заявок на деклараційні патенти – на 35 %, а кількість заявок за міжнародно визнаними нормами залишилася практично незмінною (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка поданих заявок на об'єкти промислової власності в Україні у 1999–2002 рр.

Об'єкти промислової власності	Кількість поданих заявок				2002 / 2001, %
	1999	2000	2001	2002	
Винаходи	7035	7239	8813	10188	116
за національною процедурою	5657	5861	7448	8804	118
за процедурою Договору РСТ	1378	1378	1365	1384	101
Корисні моделі	204	376	434	623	143
Промислові зразки	811	1135	1376	1806	131
Знаки для товарів і послуг:	9530	11201	14197	16589	117
за національною процедурою	4736	6272	8583	11324	132
за Мадридською угодою	4794	4929	5614	5265	94
Всього	17580	19951	24820	29206	118

Джерело. Складено за даними Державного департаменту інтелектуальної власності України.

Кількість винахідників і раціоналізаторів в Україні за роки незалежності скоротилася більше ніж у 20 разів – до 44–45 тисяч. Щорічно зростає кількість підприємств і наукових організацій, в яких повністю припинилася винахідницька та раціоналізаторська діяльність. Питома вага таких підприємств становить понад 95 %.

Аналіз даних Державного департаменту інтелектуальної власності України свідчить про загострення ситуації з відновленням активності суб'єктів ринку до реєстрації патентів, корисних моделей, знаків для товарів і послуг, ліцензійних договорів на використання об'єктів промислової власності, договорів про передачу прав на об'єкти промислової власності тощо. При цьому, національні заявники не проявляють активності щодо захисту об'єктів інтелектуальної власності на зовнішніх ринках (табл. 2).

Так, за даними Державного комітету статистики України, у 2002 р. до Державного департаменту інтелектуальної власності України та патентних відомств зарубіжних країн вітчизняними підприємствами та організаціями подано 6513 заявок на видачу охоронних документів, що на 20,1 % більше, ніж у 2001 р., з них на винаходи – 5869 заявок (на 17,5 % більше), корисні моделі – 248 (на 58,0 %), промислові зразки – 396 (на 46,7 % більше). Проте кількість охоронних документів, отриманих у Державному департаменті інтелектуальної власності України, у порівнянні з попереднім роком зменшилася на 11,5 % (у тому числі патентів на винаходи – на 14,3 %), а кількість патентів, отриманих у патентних відомствах зарубіжних країн, збільшилася на 28,1 % (на винаходи – на 20,2 %). Найбільше їх (92,5 %) отримано в Роспатенті.

Таблиця 2

Основні показники новаторської діяльності в Україні

	Подано заявок на видачу охоронних документів (патентів)				Отримано охоронних документів (патентів)				Використано об'єктів промислової власності	
	Державний департамент інтелектуальної власності України		патентні відомства зарубіжних країн		України		зарубіжних країн			
	2001	2002	2001	2002	2001	2002	2001	2002	2001	2002
Україна, всього	5173	6287	248	226	6763	5988	114	146	2921	3608
у тому числі винаходи	4798	5705	196	164	6468	5546	189	107	2459	3029
корисні моделі	138	221	19	27	121	160	16	12	89	129
промислові зразки	237	361	33	35	174	282	9	27	373	450

Оптимістичними є дані щодо використання у виробництві об'єктів промислової власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків) – їх кількість зросла проти попереднього року майже на чверть, а в порівнянні з 2000 р. – на 50 %. У 2002 р. в економіці країни було використано 3029 винаходів, що на 23,2 % більше, ніж у попередньому році. Найбільша кількість технічних рішень (винаходів) використовувалась установами освіти, науковими організаціями та підприємствами обробної промисловості.

Водночас, зменшилася кількість використаних раціоналізаторських пропозицій: у 2002 р. підприємствами та організаціями України використано 35,4 тис. пропозицій (у 2001 р. – 37,7 тис., у 2000 р. – 38,7 тис.). Найбільша кількість використаних раціоналізаторських пропозицій припадає на підприємства і організації добувної промисловості (42,6 %) і транспорту (42,3 %).

Витрати підприємств та організацій, пов'язані з охороною прав на об'єкти промислової власності та раціоналізаторські пропозиції, у 2002 р. склали 39,1 млн. грн. проти 43,1 млн. грн. у 2001 році. Від використання об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій у 2002 р. отримано прибуток у сумі 425,8 млн. грн., у тому числі за рахунок використання винаходів – 165,4 млн. грн. (38,8 %), раціоналізаторських пропозицій – 246,7 млн. грн. (58,0 %). Разом з тим, кількість підприємств та організацій, що виконували роботи по створенню і використанню об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій, зменшилася з 1668 до 1624 одиниць. Кількість винахідників, авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій зменшилася з 47,6 тис. до 44,4 тис. осіб.

Наведені дані не можна порівняти з оцінками доходів від патентно-ліцензійної діяльності в США, які зросли від 15 млрд. дол. США у 1990 р. до понад 100 млрд. дол. США у 1998 р. і можуть досягнути близько 500 млрд. дол. в середині першого десятиліття нинішнього століття [див. 6, с. 28].

За даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності, у 2000 р. подано понад 90 тис. міжнародних заявок на винаходи за процедурою Договору про патентну кооперацію (РСТ), що на 20,9 % більше, ніж у 1998 році. Для країн, що розвиваються, темпи річного приросту за цією процедурою складають понад 80 %. Цьому сприяє реформування національних законодавств відповідно до норм і правил Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, укладеної країнами-членами Світової організації торгівлі [6, с. 27].

Слід зазначити, що в Україні в останні роки приділяється достатньо уваги проблемам розвитку системи охорони інтелектуальної власності та її нормативно-правового забезпечення – вдосконалюються закони, приймаються постанови Кабінету Міністрів України, видаються Укази Президента України. Проте реалізація основних положень зазначених нормативно-правових актів є неналежною. Так, видано Указ Президента України від 27 квітня 2001 р. № 285 "Про заходи щодо охорони інтелек-

туальної власності в Україні” та затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 червня 2002 р. № 321-р Концепцію розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності. Зазначені документи у разі виконання основних положень мали сприяти вдосконаленню правовідносин стосовно об'єктів інтелектуальної власності. Зокрема, передбачалося підготувати та внести на розгляд Верховної Ради України законопроект “Про порядок набуття прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені за рахунок коштів державного бюджету та державних цільових фондів”, вжити заходів щодо нормативного врегулювання методики оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності та впорядкування оціночної діяльності у сфері інтелектуальної власності, а також проведення до 1 січня 2003 р. інвентаризації об'єктів інтелектуальної власності, під час створення яких використовувалися кошти державного бюджету та державних цільових фондів. Проте, до цього часу ці важливі для розвитку ринку об'єктів інтелектуальної власності положення Указу Президента України не виконані у повному обсязі.

Слід зазначити, що проблеми розвитку ринку об'єктів інтелектуальної власності, зокрема правовідносин суб'єктів інноваційної діяльності, притаманні усім пострадянським країнам, у тому числі і Росії. Аналогічність ситуації дозволяє здійснити порівняльний аналіз чинників, що обумовлюють кризовий стан інноваційної діяльності.

Важливими для розуміння зазначених проблем розвитку ринку об'єктів інноваційної діяльності є положення Доповіді Світового банку “От знаний к благосостоянию: преобразование российской науки и технологии с целью создания современной экономики, основанной на знаниях” (далі – Доповідь) у взаємозв'язку із спадковими (пострадянськими) проблемами захисту прав інтелектуальної власності [25]. Адже до цього часу питання врегулювання таких прав залишаються невирішеними і дискусійними.

Так, найбільш проблемним виявилось питання визначення прав власності на об'єкти інтелектуальної власності, створення яких фінансувалося за рахунок бюджетних коштів СРСР і України. Корені проблеми лежать у площині розвитку радянської системи науки і технологій.

Як зазначається авторами Доповіді, ця система сприяла розвитку спеціалізації та зниженню до мінімуму зв'язків між її елементами, майже повному відокремленню пропозиції НДДКР, що створювалися різними науково-дослідними інститутами за рахунок державного фінансування, від попиту на неї з боку промислового сектора. Продукція НДДКР постачалася підприємствам централізовано на безоплатній основі. Тим самим було закладено розрив інноваційного ланцюга, який не подолано до цього часу.

Експерти відзначають, що накопичена інтелектуальна власність, створена за рахунок бюджетних коштів, швидко застаріває ще до її введення у господарський обіг. До того ж, такі об'єкти інтелектуальної власності досить повільно комерціалізуються і є практично незахищеними від несанкціонованого використання. Незважаючи на визнання в пострадянських країнах важливості комерціалізації такої інтелектуальної власності, не існує єдності щодо шляхів її реалізації, зокрема щодо права власності, права на роялті та ліцензійні платежі стосовно будь-якого об'єкта інтелектуальної власності, права на який отримали недержавні підприємства і установи. Відмічається, що більш важливим для держави є не власне отримання доходу від комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, а вироблення політики та заходів, що будуть більш ефективними для сприяння комерціалізації як існуючих запасів інтелектуальної власності, так і заново створюваних. При цьому, революція у майнових відносинах призвела до утворення правового вакууму у питанні права власності на інтелектуальну власність, яка перейшла у власність роздержавлених підприємств, хоча була створена у державних інститутах за рахунок державного бюджету.

Слід відмітити, що радянським законодавством передбачалося – держава є власником усіх винаходів, створених протягом усього строку роботи винахідника на

підприємстві або у науково-дослідному інституті, а також створених шляхом використання державної власності або з використанням бюджетних ресурсів. У цих випадках винахідники отримували лише авторське свідоцтво.

Вирішення проблемних питань права власності на об'єкти інтелектуальної власності, створені за рахунок коштів держави, в Україні і РФ ускладнюється декількома чинниками. По-перше, уряди прагнуть отримати значну винагороду за передачу прав на об'єкти інтелектуальної власності. По-друге, лівова частка цих об'єктів витікає з країн. Серед таких шляхів поширені: запрошення вчених на роботу в інших країнах та доступ до ноу-хау; закупівля високотехнологічної продукції національного виробництва, яка не має достатньо високого рівня захисту, насамперед патентів. У таких випадках винагороду не отримують ані уряд, ані установа, ані підприємство. Нарешті, урядові структури намагаються розглядати "запаси" об'єктів інтелектуальної власності в якості дорогоцінного антикваріату, який можна після інвентаризації виставити на продаж і отримати прибуток. Однак, якщо у відношенні винаходів і технологій подвійного призначення такі сподівання можуть справдитися, то стосовно винаходів цивільного призначення їх успішна комерціалізація є менш ймовірною, зважаючи на несприятливість інноваційного клімату всередині країни та жорсткість конкуренції на міжнародному ринку об'єктів інтелектуальної власності.

Обґрунтування останньої тези знайшло відображення у концептуальних документах державної політики РФ, в яких зазначається, що держава не має достатніх ресурсів для комерціалізації інтелектуальної власності, створеної за кошти державного бюджету, і, відповідно, пряме закріплення прав на неї не вирішить питання її комерціалізації. Держава залишить виключні права лише на такі результати науково-технічної діяльності, що пов'язані з обороною та національною безпекою, а також на такі результати, які держава має намір розвивати з метою їх промислового використання і реалізації кінцевої продукції. В усіх інших випадках права на результати науково-технічної діяльності передаватимуться корпоративним розробникам, які відповідатимуть за ефективну комерціалізацію інтелектуальної власності, створеної за рахунок державних коштів.

Аналізуючи правове поле України, слід констатувати, що законодавство України не позбавлено спадкових аспектів радянського законодавства у сфері захисту інтелектуальної власності.

Становлення ринкових відносин в Україні, приватизація та поява акціонерних і приватних підприємств спричинили певний перерозподіл прав на результати інноваційної діяльності, зокрема її інтелектуальну складову, порушення прав власників прав на об'єкти інтелектуальної власності, у тому числі створених за рахунок бюджетних коштів. При цьому мова йде як про запаси інтелектуальної власності (спадщина СРСР), так і про заново створювану інтелектуальну власність.

Так, за оцінками фахівців національне законодавство у сфері охорони прав інтелектуальної власності містить норми, які є неузгодженими і суперечливими. "Патентне законодавство України не визначає права держави на інтелектуальну власність, навіть на ту, що створена за кошти державного бюджету, не розглядає питання розподілу прав на об'єкти інтелектуальної власності між замовником, виконавцем робіт та авторами створених об'єктів" [див. 20, с. 56]. Внаслідок правової колізії держава не в змозі стати повноправним учасником процесу комерціалізації результатів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, патентів на винаходи і корисні моделі. Адже, за усі роки незалежності державні органи виконавчої влади, фінансуючи створення об'єктів інтелектуальної власності за бюджетні кошти, не отримали жодного патенту [див. 23, с. 38]. Водночас, держава не спроможна забезпечити дієвий контроль і захист прав на інтелектуальну власність та уникнути практично "безкоштовного" переходу цих прав до іноземних суб'єктів підприємницької діяльності [див. 20, с. 57].

Експерти відзначають, що спільною проблемою для України та інших пост-радянських країн є витік за кордон значної частини об'єктів інтелектуальної

власності – як накопичених, так і нових, як створених за рахунок державних, так і недержавних коштів. Серед розповсюджених способів вивозу є наймання на роботу вчених і винахідників задля практично безоплатного доступу до їх ноу-хау, закупівля високотехнологічної продукції у суб'єктів господарювання, які не володіють беззаперечним правом на об'єкти інтелектуальної власності. При цьому ані держава, ані підприємство не отримують належної винагороди за право використання цих об'єктів. Зазначені способи можна визначити як специфічну форму інтелектуального “піратства”. Тобто інтелектуальні ресурси України та інших пострадянських республік виявляються незахищеними від несанкціонованого відтворення або копіювання закордоном.

Ще один шлях втрати інтелектуальної власності як потенційних інновацій можна певним чином виявити, аналізуючи умови надання грантів окремим вченим та творчим колективам. І в цьому випадку не визначені у національному законодавстві права власності на об'єкти інтелектуальної власності, створені за кошти іноземних фондів та агентств. Відомі оцінки “грантової допомоги”, згідно з якими 1 долар гранту дозволяє вивезти 4 долари доходу від інтелектуальної власності [див. 7, с. 37].

Незахищеними з точки зору міжнародного права залишаються і власники деклараційних патентів, оскільки їх видача сприяє передчасному розкриттю сутності винаходу [див. 18, с. 50] і не відповідає нормам міжнародних угод, що забезпечують охорону інтелектуальної власності за суттю. При цьому, на думку фахівців, деклараційний патент вже відіграв певну позитивну роль у становленні патентної системи України та комерціалізації винаходів [див. 18]. Сучасна редакція Закону України, що містить положення про охорону винаходів, передбачає змішаний підхід до видачі патентів. Заявник може просити як 20-річний патент за результатами кваліфікаційної експертизи, так і 6-річний патент за результатами формальної експертизи або експертизи на локальну новизну [див. 19, с. 10]. При цьому наведені у табл. 3 дані не дозволяють визначити усталеної тенденції у співвідношенні видів патентів, проте свідчать про “уподобання” винахідників щодо деклараційних патентів.

Таблиця 3

Динаміка структури патентів України, виданих за різними процедурами експертизи

Роки	Всього патентів	у тому числі 20-річних	деклараційних	Питома вага деклараційних, %
1995	1350	512	838	62
1996	4270	2986	1284	33
1997	9121	4465	4665	51
1998	4336	581	3755	82
1999	1294	1294	0	0
2000	5772	1614	4062	70
2001	11670	2307	9363	80
2002	9178	3039	6139	67

Джерело. Дані Департаменту інтелектуальної власності; [див. 19, с. 10].

На думку прихильників існування деклараційних патентів до переваг можна віднести більш короткий термін проведення експертизи і отримання охоронного документу а також можливість подання заявки на експертизу по суті і отримання 20-річного патенту. Крім того, висловлюється думка, що деклараційний патент є більш прийнятним для винахідника, який має намір впроваджувати його власними силами і впевнений у його патентоспроможності, у той час як переуступка патенту (продаж) або наміри залучити інвестора потребуватимуть отримання 20-річного патенту. Це зумовлено необхідністю отримання покупцем або інвестором визначених гарантій щодо охороноздатності патенту [див. 19, с. 11].

На нашу думку, на етапі поглиблення інтеграційних процесів та вступу України до Світової організації торгівлі подовження чинності деклараційних патентів мо-

же мати негативний ефект для власників цих об'єктів інтелектуальної власності, оскільки продукція, вироблена з використанням таких патентів вочевидь буде менш захищеною та конкурентоспроможною на національному і міжнародних ринках.

До того ж, врахування деклараційних патентів дещо “викривлює” реальний стан із патентуванням в Україні у міжнародних зіставленнях, оскільки загальна кількість чинних патентів в Україні у декілька разів перевищує їх реальну кількість.

Дискусійним з точки зору права власності є й існування в Україні законодавчих норм щодо службових винаходів. Проаналізуємо деякі погляди “за” і “проти” існування службових винаходів.

Достатньо ґрунтовно сутність відносин власності стосовно службових винаходів з позицій “за” розкрито у колективній монографії “Охорона інтелектуальної власності в Україні” [див. 24]. Зокрема, автори чітко розмежовують права авторів винаходів, корисних моделей і промислових зразків та патентовласників і визначають: “у відносинах, пов’язаних із створенням винаходів, корисних моделей і промислових зразків, а також набуттям, здійсненням і захистом прав на зазначені об’єкти прав інтелектуальної власності, бере участь велика кількість суб’єктів, представлених як фізичними, так і юридичними особами. До них належать автори творчих рішень, патентовласники, їхні правонаступники” [див. 24, с. 159]. Правомірним, на нашу думку, є й визнання автора технологічного або художньо-конструкторського рішення однією з центральних фігур. Зазначається, що нині створення винаходів у 80 % випадків відбувається у співавторстві, причому внесок кожного із співавторів визнається “добровільно” – за попередньою згодою або без неї. Порядок розпорядження правами на винахід у співавторстві визначається відповідною угодою стосовно часток у належних правах. При виникненні суперечки стосовно розпорядження належними співавторами правами це вирішується у судовому порядку [див. 24, с. 160–161].

Патентовласником (особою, яка отримала патент) може бути автор винаходу, його спадкоємець або правонаступник, при цьому особи автора і патентовласника у багатьох випадках не збігаються. Законодавство України забезпечує можливість авторам уступити право на об’єкт інтелектуальної власності іншій фізичній або юридичній особі шляхом простого зазначення в заявці на патент, подання заяви щодо зміни патентовласника або на основі спеціального договору між автором і майбутнім патентовласником. Спеціальними статтями національного законодавства визначаються правовідносини між авторами і роботодавцями стосовно службових винаходів. У Законі України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” (стаття 1) зазначається таке: “Службовий винахід (корисна модель) – винахід (корисна модель), створений працівником: у зв’язку з виконанням службових обов’язків чи дорученням роботодавця за умови, що трудовим договором (контрактом) не передбачене інше; з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва і обладнання роботодавця; службові обов’язки – зафіксовані в трудових договорах (контрактах), посадових інструкціях функціональні обов’язки працівника, що передбачають виконання робіт, які можуть привести до створення винаходу (корисної моделі); доручення роботодавця – видане працівникові у письмовій формі завдання, яке має безпосереднє відношення до специфіки діяльності підприємства або діяльності роботодавця і може привести до створення винаходу (корисної моделі); роботодавець – особа, яка найняла працівника за трудовим договором (контрактом)”. У статті 9 цього закону визначається право роботодавця: “1. Право на одержання патенту на службовий винахід (корисну модель) має роботодавець винахідника. 2. Винахідник подає роботодавцю письмове повідомлення про створений ним службовий винахід (корисну модель) з описом, що розкриває суть винаходу (корисної моделі) достатньо ясно і повно. 3. Роботодавець повинен протягом чотирьох місяців від дати одержання від винахідника повідомлення подати до Установи заявку на одержання патенту чи передати право на його одержання іншій особі або прийняти рішення про збереження службового винаходу (корисної моделі) як конфіденційної інформації. У цей же строк роботодавець повинен укласти з винахідником письмовий договір щодо розмі-

ру та умови виплати йому (його правонаступнику) винагороди відповідно до економічної цінності винаходу (корисної моделі) і (або) іншої вигоди, яка може бути одержана роботодавцем. 4. Якщо роботодавець не виконає зазначених у частині третій цієї статті вимог у встановлений строк, то право на одержання патенту на службовий винахід (корисну модель) переходить до винахідника або його правонаступника. У цьому випадку за роботодавцем залишається переважне право на придбання ліцензії. 5. Строк збереження роботодавцем чи його правонаступником службового винаходу (корисної моделі) як конфіденційної інформації у разі його невикористання не повинен перевищувати чотирьох років. У протилежному випадку право на одержання патенту на службовий винахід (корисну модель) переходить до винахідника чи його правонаступника. 6. Спори щодо умов одержання винахідником службового винаходу (корисної моделі) винагороди та її розміру вирішуються у судовому порядку". Таким чином, закріплюється переважне право роботодавця на отримання патенту. Можливий і особливий порядок набуття прав на створені винаходи, що закріплюється шляхом укладання окремого договору щодо збереження всіх патентних прав за автором, спільне володіння ними, уступка прав автором роботодавцю на основі спеціальної угоди тощо [див. 24, с. 162–163].

Зважаючи на наведені положення згаданої монографії та норм Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", можна зробити висновок, що при розмежуванні прав на службові винаходи "переважним" є право роботодавця.

Прихильником існування норм щодо службових винаходів є і Л.Глухівський, який вважає, що "... для створення винаходу не завжди достатньо тільки знань, розуму, таланту, інтуїції та досвіду винахідника" [див. 17, с. 24]. У багатьох випадках потрібні обладнання, матеріальні і фінансові ресурси, досвід виробничої діяльності тощо, які можуть належати іншій фізичній або юридичній особі, з якою винахідник перебуває у трудових правовідносинах. Саме тому роботодавець повинен мати гарантії у вигляді матеріального права на службовий винахід. На думку Л.Глухівського, правові гарантії на винахід створюють передумови для забезпечення притоку венчурного капіталу у винахідницьку сферу. Він відзначає, що правові відносини найманих працівників і їх роботодавців при створенні службових винаходів регулюються і у таких розвинених країнах, як Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Швеція – окремими законами, у Австрії, Великобританії, Греції, Данії, Ізраїлі, Італії, Іспанії та Канаді – окремими статтями патентних законів. Водночас, у згаданій публікації автор аналізує ситуацію "за" і "проти" існування норм національного законодавства щодо службових винаходів та визначає недоліки окремих положень, що призводять до суперечливих ситуацій та судових розглядів.

На нашу думку, в умовах становлення постіндустріального суспільства, визнання знань та інформаційних технологій у якості чи не найважливіших факторів виробництва поряд із капіталом та робочою силою, підвищення ролі інтелектуального капіталу, законодавче закріплення правовідносин стосовно службового винаходу є анахронізмом. Адже попри наявність у достатній кількості фінансових і матеріальних ресурсів за відсутності можливостей та інтересів носія знань – людини, що є потенційним винахідником, створення патенту практично неможливе. Отже головною дієвою особою в інноваційній діяльності та створенні винаходів є автор або авторський колектив. Роль роботодавця або держави повинна поставати у створенні сприятливих умов для творчої праці винахідників та її справедливій винагороді. Інструментом створення таких умов може стати визнання переважного права на об'єкт інтелектуальної власності за автором або авторським колективом та укладання угоди про переуступку таких прав юридичній особі (підприємству або установі, де працює або створений винахід) з визнанням майнових прав автора та його спадкоємців на частку майбутніх доходів. Правовідносини такого роду можуть встановлюватися на основі ліцензійних угод з урахуванням норм міжнародного права. Врегулювання правовідносин між фізичними особами (авторами чи співавторами винаходів) та юридичними особами щодо патентів та інших охоронних документів дозволить уник-

нути правових колізій при зміні форми власності підприємства або установи, їх реорганізації або ліквідації, а також обрахунках вартості об'єктів інтелектуальної власності як нематеріальних активів.

У цьому аспекті слід відмітити загострення проблем збереження інтелектуального капіталу задля переходу до інноваційної моделі розвитку України [див. 7]. Визначаються прорахунки при продажу і приватизації державних підприємств, зокрема неврахування вартості об'єктів інтелектуальної власності, що може досягати 70–80 % вартості основних фондів. За приблизними оцінками ринкова вартість інтелектуальної власності в Україні складає не менш ніж 200 млрд. дол. США [див. 7, с. 37].

У цьому зв'язку слід зазначити, що інтелектуальна власність, згідно із сучасними уявленнями, є нематеріальним активом, введення якого у господарський обіг та використання має бути чітко визначеним у правовому полі. Водночас право на інтелектуальну власність є лише засобом досягнення головної мети – створення дієвої системи впровадження інновацій, зокрема розповсюдження об'єктів інтелектуальної власності від моменту їх створення до появи на ринку.

У розвинених країнах розроблені і застосовуються різноманітні схеми комерціалізації інтелектуальної власності – від передачі прав власності на всю інтелектуальну власність, створену за рахунок державних коштів, у приватний сектор (США) до системи, коли держава лишає за собою визначені права власності й активно сприяє комерціалізації результатів наукових досліджень і розробок, що були створені за рахунок державного фінансування (Великобританія, Німеччина, Японія). Незважаючи на наявні розходження, усі ці системи функціонують достатньо ефективно. Тому питання постає не у тому, “хто володіє” інтелектуальною власністю, створеною за рахунок державного фінансування, а в тому, як така інтелектуальна власність може бути включеною у господарський оборот [див. 25].

Зважаючи на досвід розвинених країн у врегулюванні питань правовідносин між учасниками інноваційної діяльності, слід звернути особливу увагу на вдосконалення національного законодавства США у сфері комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності.

Право власності на інтелектуальну власність, створену за рахунок державного фінансування, і питання її комерціалізації закріплено у двох основних законодавчих актах – у Законі Байя–Доула і в Законі Стивенсона–Уайдлера, що були прийняті у 1980 році. Обидва закони спрямовані на стимулювання комерціалізації НДДКР, що фінансувалися або розроблялися урядом. Закон Байя–Доула належить до сфери прав власності на запатентовані результати НДДКР, що були отримані за рахунок урядового фінансування, але в неурядових установах, наприклад, університетах, некомерційних дослідницьких лабораторіях тощо. Закон Стивенсона–Уайдлера належить до сфери прав власності на запатентовані результати НДДКР, що були отримані в ході спільних досліджень урядових науково-дослідних лабораторій і зовнішніх партнерів за відсутності прямого фінансування зовнішнього партнера за рахунок коштів федерального бюджету [див. 25].

Слід відмітити, що у 80-ті роки ситуація врегулювання питань власності у США була аналогічною тій, яка склалася в Україні: незважаючи на високий рівень розвитку фундаментальної науки в цілому, інші країни комерціалізували результати американських досліджень; уряд США не був ефективним власником інтелектуальної власності, що була ним профінансована і створена – він був власником приблизно 28 тис. патентів, менше ніж на 5 % від цієї кількості винаходів були видані ліцензії для їх комерційного використання. При цьому, оскільки компанії не могли придбати права власності на патент або одержати ексклюзивні ліцензії на використання винаходів, створених за рахунок федеральних коштів або в урядових лабораторіях, вони не прагнули до розробки нових продуктів на основі цих винаходів, тому що це потребувало значних витрат часу і коштів.

Прийняті закони США були спрямовані не на з'ясування прав власності, а на створення економічних стимулів і механізмів для сприяння комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності.

Закон Байя–Доула ґрунтується на простій передумові: хоча розробка винаходів і фінансувалася за рахунок бюджетних засобів, платники податків не одержували ніяких благ від економічного розвитку (і фінансових надходжень у державну скарбницю в результаті збільшення податкових зборів), що могло б мати місце в результаті успішного виробництва і реалізації продукції, виробленої на основі цих винаходів. При прийнятті Закону Байя–Доула Конгрес США вирішив, що інтереси суспільства будуть найкраще враховані, якщо права власності на винаходи, створені за рахунок бюджетних коштів, будуть передані тим організаціям, де ці винаходи були створені – університетам, підприємствам малого бізнесу або некомерційним науково-дослідним інститутам. Проте, ці організації могли зберегти за собою право власності лише у тому випадку, якщо вони ефективно сприяли процесу комерціалізації шляхом надання ліцензій на використання інновацій комерційними підприємствами. Ці організації одержували б ліцензійні платежі і роялті (як правило, у розмірі від 3 до 6 %), що значною мірою стимулювало б їх сприяти процесу комерціалізації. Підприємства одержували б ексклюзивні ліцензії на використання винаходів, що значною мірою стимулювало б їх до використання корпоративних коштів для комерціалізації винаходів. Уряд США не мав би частки в прибутку від надходження ліцензійних платежів або роялті, проте, він отримував би прибуток від створення нових робочих місць і, у результаті, від збільшення надходжень податків через ріст економічної активності, викликаний комерціалізацією винаходів, створення яких було фінансовано урядом.

У Законі Байя–Доула декларується: “Політика і мета Конгресу складаються у використанні патентної системи для стимулювання застосування винаходів, створених у результаті наукових досліджень і розробок за підтримкою федерального уряду; ... для стимулювання співробітництва між комерційними концернами і некомерційними організаціями, включаючи університети; для забезпечення того, щоб винаходи, створені некомерційними організаціями і малими підприємствами, використовувалися таким чином, щоб сприяти розвитку вільної конкуренції і підприємництва, для стимулювання комерціалізації доступних товариству винаходів, створених у Сполучених Штатах американською промисловістю і працею; для забезпечення того, щоб уряд одержав достатні права на винаходи, створені за рахунок федерального бюджету, для задоволення потреб уряду і для захисту суспільства від невикористання або нерозумного використання винаходів.”

Серед основних положень даного закону на особливу увагу заслуговують наступні:

- положення Закону застосовуються до усіх винаходів, розроблених згідно з грантами, контрактами або договорами про спільну діяльність. Положення Закону застосовуються навіть у тих випадках, коли федеральний уряд не був єдиним джерелом фінансування робіт;

- кожний університет, кожне мале підприємство або некомерційна організація (надалі “університет”) може залишати за собою право власності на винаходи, створені за рахунок урядового фінансування НДДКР;

- університет зобов’язаний повідомити про кожний новий винахід урядовому агентству, що здійснює фінансування робіт, протягом двох місяців із моменту його створення;

- університет зобов’язаний вирішити, чи залишає він за собою право власності на винахід протягом двох років після того, як про створення винаходу було повідомлено урядовому агентству, що здійснює фінансування робіт;

- якщо університет вирішує залишити за собою право власності на винахід, то він зобов’язаний подати заявку на одержання патенту США протягом одного року. З плином десятих місяців після подачі заявки на патентування в США університет повинний заявити про свій намір подати заявки на патентування винаходу за

кордоном. Якщо університет не висловить наміри патентувати винахід за кордоном, то уряд США може самостійно подати заявку на патентування винаходу за рубежом від свого імені;

- якщо університет залишає за собою право власності, то він повинний надати уряду виключну ліцензію на використання винаходу;

- будь-яка компанія, яка має ліцензію на патент, що дозволяє продаж продукту на території США, зобов'язана виробляти цей продукт в істотних обсягах крім випадків, коли буде встановлено, що таке виробництво не є економічно вигідним;

- при реалізації винаходів на стадії надання ліцензій університети повинні віддавати перевагу малим підприємствам (із кількістю зайнятих до 500 осіб) у випадку, якщо такі підприємства мають необхідні ресурси і можливості для комерціалізації винаходу;

- якщо винахід не був включений у господарський оборот із плином розумного періоду часу, федеральний уряд може зобов'язати університет надати ліцензію третім особам, або ж уряд може затребувати право власності на виріб і сам видавати ліцензії (так зване “право на втручання”);

- університети зобов'язані надавати частину прибутку, отриманого від роялті або ліцензійних платежів від реалізації винаходів, винахіднику. Залишок прибутку повинен бути використаний університетами для оплати витрат на утримання центру по передачі технології університетів і на підтримку наукових досліджень і освітнього процесу.

Таким чином, зазначені статті Закону Байя–Доула визначають економіко-правовий механізм стимулювання інноваційної активності підприємств приватного сектора за активної фінансово-організаційної участі держави.

Прийняття Закону Байя–Доула значною мірою вплинуло на розвиток комерціалізації винаходів, створених за рахунок урядового фінансування. Наприклад, у 1980 р. близько 25–30 університетів взяли участь у передачі технології. За період 1974–1984 рр. 84 університети подали 4105 патентних заявок і одержали 2944 патентів. У 1986 р. прибуток 112 університетів від ліцензійних платежів склав 30 млн. дол. США. Для порівняння, вже у 1999 р. 190 університетів, клінічних госпіталів і некомерційних науково-дослідних організацій повідомили такі дані: ліцензування результатів наукових досліджень призвело до росту ділової активності, при цьому оборот у цій сфері економічної діяльності склав приблизно 41 млрд. дол. США, і було створено 271 тис. робочих місць; валовий прибуток від ліцензійних платежів склав, із поправкою на інфляцію, 862 млн. дол. США; було подано 5545 заявок на видачу патентів США, при цьому був виданий 3661 патент; було видано 3914 нових ліцензій, при цьому 18,6 тис. ліцензій продовжували діяти. Майже дві третини усіх нових ліцензій було видано малим підприємствам; ділова активність у сфері, пов'язаній з продажем ліцензійних продуктів, стала джерелом додаткових надходжень від податків із прибутку (федерального, штатного і місцевого) у розмірі 5 млрд. дол. США.

Стосовно Закону Стівенсона–Уайдлера, який визначає права власності на винаходи, створені в процесі спільних наукових досліджень приватних підприємств і урядових лабораторій, слід зазначити наступне. Основний принцип, закладений у даному законі, постає у спробі створення більш тісних зв'язків між лабораторіями, що належать федеральному уряду і проводять фундаментальні дослідження, і приватними промисловими підприємствами на тій основі, що такі зв'язки стануть дуже вигідними для обох сторін. Наріжний камінь Закону Стівенсона–Уайдлера – це Договір про спільні наукові дослідження і розробки (CRADA), у якому визначаються умови спільної діяльності між лабораторією федерального уряду і приватного підприємства.

Відповідно до Закону Стівенсона–Уайдлера робота, проведена лабораторією, що належить федеральному уряду, за договором CRADA повинна відповідати основному напрямку діяльності лабораторії. Обидві сторони, що беруть участь у договорі CRADA, можуть мати загальний персонал, власність і користуватися загальними

послугами. Проте федеральний уряд не може здійснювати пряме фінансування приватної компанії-учасника договору. Хоча Закон Стивенсона–Уайдлера не потребує конкретного розподілу прав власності на інтелектуальну власність, створену в рамках договору CRADA, він дозволяє лабораторії, що належить федеральному уряду, передавати права власності на створену інтелектуальну власність приватному підприємству. Як і у випадку з Законом Байя–Доула, федеральному уряду повинна надаватися безвідзивна, оплачена ліцензія неексклюзивного характеру з тим, щоб технологія могла використовуватися в інших країнах світу.

Підсумовуючи викладене вище, можна констатувати, що законодавче врегулювання проблем власності є необхідною передумовою створення і функціонування ринку об'єктів інноваційної діяльності в Україні.

Досвід країн ОЕСР свідчить, що найбільш ефективним шляхом комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності є передача прав власності тим суб'єктам господарювання, де вони були створені. Наприклад, США мають серед розвинених країн найбільш успішні результати у сфері комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності з точки зору чіткості визначення прав власності, перетворення винаходів у товари і промислові процеси, а також розвитку малих і середніх підприємств. Ці результати базуються на використанні двох базових положень: визнання того, що уряд не є і не може бути ефективним власником інтелектуальної власності (права передані розробникам); розробка і встановлення правил і нормативних актів, де чітко обумовлені права і відповідальність власників за комерціалізацію інтелектуальної власності, створеної за рахунок державних коштів, зокрема шляхом створення організацій-впроваджувачів.

При вдосконаленні національної системи захисту інтелектуальної власності потребують методологічного і законодавчого врегулювання такі об'єкти цієї системи, як деклараційні та службові патенти.

Література

1. Паладій М. Перспективи розвитку державної системи охорони інтелектуальної власності в Україні // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 3. – С. 3–5.
2. Паладій М. Шляхи розбудови інфраструктури державної системи правової охорони інтелектуальної власності // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 5. – С. 3–6.
3. Філіпенко А. Охорона інтелектуальної власності в Україні – справа державна // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 4. – С. 8–11.
4. Жаров В., Максимова Н. Концепція розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності: шляхи реалізації // Інтелектуальна власність. – 2003. – № 2. – С. 3–6.
5. Красовська А. Шляхи впровадження інноваційних проектів в Україні // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 3. – С. 12–15.
6. Красовська А., Бернадська І. Сучасні тенденції економічного розвитку і охорона прав інтелектуальної власності // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 2–3. – С. 27–29.
7. Немчин О., Бутнік-Сіверський О. Сучасний стан інноваційного розвитку України // Інтелектуальна власність. – 2003. – № 1. – С. 32–39.
8. Паладій М. Середній клас та його роль у формуванні інтелектуального капіталу суспільства // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 12. – С. 10–13.
9. Зотин С. Международные аспекты охраны и защиты прав интеллектуальной собственности // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 5. – С. 6–13.
10. Макаришева Т. Україна на шляху до Світової організації торгівлі // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 4. – С. 9–11.
11. Шевелева Т., Абдуліна І. Україна на шляху до СОТ – подальше удосконалення законодавства // Інтелектуальна власність. – 2003. – № 2. – С. 7–14.
12. Менайло Л. Сприяння формуванню ринку інтелектуальної власності в Україні // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 2–3. – С. 30–41.
13. Яценко М. Інформаційний аналіз і маркетинг в інноваційній діяльності // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 2–3. – С. 42–47.

14. Паламарчук В. Інтелектуальна власність у правовому вимірі // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 1–2. – С. 3–8.
15. Голомідова Г., Бобирева О. Охорона прав інтелектуальної власності в конструкторських бюро // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 10. – С. 43–44.
16. Могилевський В. Реєстрація знака для товарів і послуг на ім'я фізичної особи // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 1. – С. 10–12.
17. Глухівський Л. Службовий винахід у контексті національного законодавства: проблеми неврегульованості // Інтелектуальна власність. – 2003. – № 2. – С. 24–28.
18. Проблеми охорони винаходів та інших об'єктів промислової власності в Україні // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 8. – С. 48–51.
19. Глухівський Л. Деклараційний патент: за і проти // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 7. – С. 8–12.
20. Мітрахович М. Охорона об'єктів промислової власності воєнного призначення // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 9–10. – С. 56–59.
21. Чеботарьов В., Цибульов П. Про методику оцінки прав на об'єкти інтелектуальної власності, що не поставлені на бухгалтерський облік // Інтелектуальна власність. – 2002. – № 1. – С. 29–32.
22. Долга В., Стогній Є. Оцінка вартості прав на фірмові найменування і знаки для товарів та послуг // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 4. – С. 29–33.
23. Божок Г. Оцінка об'єктів інтелектуальної власності як фактор регулювання ринку // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 9–10. – С. 35–38.
24. Охорона інтелектуальної власності в Україні / С.О.Довгий, В.О.Жаров, В.О. Зайчук та ін. – К.: Форум, 2002. – 319 с.
25. От знаний к благосостоянию: преобразование российской науки и технологии с целью создания современной экономики, основанной на знаниях. Доклад Всемирного Банка. Предоставлено для публикации Всемирным Банком. – <http://www.opes.ru>